

BUILDING TIMISOARA'S HABSBURG IDENTITY. ITS INHABITANTS, THEIR REQUESTS, AND THE FIRST NORMATIVE ACTS AT THE BEGINNING OF 18TH CENTURY

Sandra Cristina Hirsch, "Babeş-Bolyai" University of ClujNapoca

Abstract: *During the 18th century, Timișoara has been transformed from a former Ottoman stronghold seat into a provincial residence subjected directly to Vienna. However, the city is changed both from a material and a demographic point of view. Therefore, old inhabitants and newcomers, the relationships between inhabitants and authorities or the spaces that both groups of inhabitants occupy in Timișoara's geography change accordingly. This article aims to reveal the ways in which Timișoara's community of citizens is built in the aftermath of the war with the Ottoman Empire followed by the Habsburg conquest; more precisely, the paper proposes an archival inquiry into the activities of the Administration of Banat (Kaiserliche Banater Landesadministration) that dwelled with the categorization of Timișoara's inhabitants. In this respect, this research discusses the first administrative measures and normative acts that were put forward by authorities and dwells on the citizens' claims and their resolutions. This is pursued in order to show that Timișoara's reorganization is also linked with building the urban identity.*

Keywords: urban identity, Habsburg Timișoara, 18th Century, citizenship, normative acts.

Războiul dintre Austria și Imperiul Otoman care a dus la modificarea granițelor în sud-estul Europei, a marcat și momentul unor mari prefaceri în rândul așezărilor din zonele care trec acum sub dominația Habsburgilor¹, inclusiv din Banat. Timișoara a fost unul din punctele-cheie vizate de imperiali în avansul trupelor acestora. Orașul trece printr-un asediu puternic timp de 43 de zile în 1716, care produce evidente daune materiale și umane. De aceea, primele preocupări ale noii stăpâniri au vizat stabilizarea populației și refacerea materială a cetății. În demersul nostru de a reda specificul Timișoarei primilor ani de după cucerire, vom utiliza termenii „refacere”, „reconstrucție” nu doar în sensul primar, fizic, ci și privind din prisma resurselor umane ale orașului. Schimbările administrative bruște ce au loc

¹ războiul austro-turc se încheie cu Pacea de la Passarowitz (21 iulie 1718), în urma căreia otomanii pierd Banatul, partea turcească a Sirmiei, Oltenia până la Olt, Serbia de nord și o mică parte din Bosnia în favoarea imperialilor, C. Ingraio, *The Habsburg Monarchy 1618-1815*, Cambridge University Press, 2000, p. 119-120; J. Bérenger, *Istoria Imperiului Habsburgilor 1273-1918*, Ed. Teora, București, 2000, p. 301-305; detaliile campaniei din 1716 la L. Matuschka, *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen*, Band XVI, hrsg. von der Abtheilung für Kriegsgeschichte des K.K. Kriegs-Archives, Verlag des K. und K. Generalstabes, Wien, 1891.

la începutul secolului al XVIII-lea se reflectă în noua structură demografică a oraşului şi în noua sa identitate. Astfel, ne interesează cum sunt priviţi locuitorii Timişoarei din perspectiva administraţiei, dar şi cum se raportează cei nou-veniţi la autohtoni, aşa cum reiese din documentele anilor 1716-1721. În plus, acestea surprind probleme sociale profunde fără de care nu poate fi întregit tabloul începuturilor Timişoarei austriece. Statutul Banatului după cucerire este unul special în cadrul Imperiului Habsburgic, deoarece se optează pentru subordonarea directă a provinciei forurilor aulice vieneze (Camera Aulică şi Consiliul Aulic de Război), iar împăratul Carol VI devine suveranul său absolut şi unicul stăpân de pământ. La nivelul provinciei, scurta perioadă pe care o analizăm acum se caracterizează, cum e şi normal, prin măsuri treptate de definitivare a unei structuri administrative concrete. Astfel va fi înfiinţată o Comisie de organizare a Banatului, o Comisie a Camerei Aulice şi din toamna anului 1717 Administraţia provinciei². În analiza noastră vom include acte emise de autorităţile menţionate, precum şi cereri ale reprezentanţilor oraşului, prin vocile primarilor/magistraţilor.

Pentru o imagine generală asupra locuitorilor Timişoarei la începutul perioadei habsburgice, trebuie să luăm în calcul populaţia care se află în oraş după asediu. În textul capitulaţiei otomanilor sunt menţionaţi destul de vag creştinii şi mahomedanii, cei de naţiune rasciană, evreiască şi alţii³. După retragerea turcilor, în casele de lemn ale timişorenilor, distruse aproape total de bombardamente ar mai fi rămas 645 de familii supravieţuitoare, din care: 466 familii de rascieni, 35 de armeni şi 144 de evrei⁴. Acestora li se adaugă primii nou-veniţi, în primul rând armata şi personalul său auxiliar, viitorii funcţionari ai administraţiei, diverşi meseriaşi şi negustori originari din Imperiul romano-german cât şi din Țările Ereditare ale Casei de Habsburg. Configuraţia oraşului turcesc este valabilă încă în intervalul ales pentru acest studiu. Avem de-a face cu o cetate fortificată care include o citadelă (castelul) şi oraşul interior, iar la nordul respectiv sudul zidurilor se află suburbiile Palanca Mare şi Palanca Mică. Conducerea oraşului a fost încredinţată pe de-o parte primarului german (de care aparţineau locuitorii catolici ai cartierului *intra muros*: Cetate, dar şi catolicii stabiliţi în suburbie), pe de altă parte celui rascian (responsabil de cetăţenii dinafara fortificaţiei), ambii subordonaţi desigur Administraţiei bănăţene. Prin prisma reglementărilor emise, dar şi a pretenţiilor exprimate de cetăţeni, putem observa cum se reflectă orăşenimea în ochii autorităţilor, la începutul eforturilor de organizare a Timişoarei.

²*kaiserliche Banater Landes-Administration* este instituţia ce va rămâne definitivă, în forma sa mixtă civilă şi militară până în 1751, condusă de un guvernator, secondat de câte doi consilieri militari respectiv camerali, C. Feneşan, *Administraţie şi fiscalitate în Banatul imperial 1716-1778*, Ed. de Vest, Timişoara, 1997, p. 47-49.

³Punctele capitulaţiei turcilor din Timişoara din 13 octombrie 1716, publicate în N. Ilieşiu, *Timişoara. Monografie istorică*, Ed. Planetarium, Timişoara, 2003, p. 61-68.

⁴F. Lotz, *Erste deutsche Ansiedler der Stadt Temeschburg*, în *Donau-Schwaben-Kalender*, 1979, p. 36.

Cetățeni germani versus cetățeni rascieni

Terminologia pe care o întâlnim în documente nu este străină epocii, de aceea putem corela cuvintele-cheie care îi denumesc pe locuitorii orașului cu semnificația lor de odinioară. Cel mai interesant etnonim, *Raitzen* sau *Rätzen* (=rascieni) reprezenta în trecut un popor slav care ocupa încă din secolul al IX-lea arealul din Serbia cuprins între râurile Morava, Dunăre, Sava și Drava, care intră sub stăpânirea Imperiului Otoman în secolul al XIV-lea, grup ce se extinde mai târziu și în Ungaria, Transilvania, Țara Românească și Moldova⁵. Autoritățile erau interesate în a crea un spațiu prielnic pentru coloniști (care urmau să servească la dezvoltarea orașului prin meseriile lor și la difuzarea religiei oficiale –catolicismul). Ca urmare ceilalți supuși care nu servesc acestor țeluri vor fi obligați să rezideze înafara zidurilor. Este vorba deci de încercarea de a crea spații confesionale omogene. Faptul îl întâlnim și în epoca otomană, când fuseseră aduși coloniști musulmani, iar supușii creștini – ortodocși și catolici – se regăsesc printre locuitorii suburbiilor de atunci ale sediului vilayetului⁶. Ceea ce se înțelegea prin *germani* în secolul al XVIII-lea este mai ușor de circumscris, fiind vorba în primul rând de populația Imperiului romano-german, dar și a Țărilor Ereditare austriece. De aceea, coloniștii ce se stabilesc în Timișoara imediat după asediu alcătuiesc așa-numita *deutsche Bürgerschaft*, pentru că, cel puțin la nivelul reglementărilor oficiale, trebuiau „să fie primiți în numitul oraș Timișoara cetățeni germani și catolici sadea”⁷.

Problema legăturii între dreptul de cetățenie și dreptul de reședință în Cetate este punctul principal în care administrația face diferențe între orășenii Timișoarei de după cucerire. Pentru a clarifica lucrurile trebuie privite atent instrucțiunile trimise primarului orașului și cetății Timișoara datând din 1 ianuarie 1718, precum și cererile aceluiași magistrat purtând aceeași dată și semnăturile consilierilor Wallis⁸ și Kallanek⁹. Din Instrucțiuni aflăm că fiecare viitor cetățean al orașului trebuie, înainte de a depune jurământul și de a primi cetățenia, să fie „examinat” de comandantul cetății, apoi de administrație pentru „a fi găsit

⁵ aceștia mai sunt numiți *greci* datorită religiei lor, sau *sârbi* ori *iliri*, J. G. Krünitz, *Oekonomische Encyclopädie, oder allgemeines System der Staats-Stadt-Haus u. Landwirtschaft*, Berlin, 1812, partea 120, p. 470-471.

⁶H. Ottendorf, *De la Viena la Timișoara, 1663*, Ed. Banatul, Timișoara, 2006, p.15-16; Cr. Feneșan, *Cultura otomană a vilayetului Timișoara (1552-1716)*, Ed. de Vest, Timișoara, 2004, p. 57.

⁷ din instrucțiunile date de Eugeniu de Savoya în noiembrie 1716, A. Țintă, *Colonizările habsburgice în Banat: 1716-1740*, Ed. Facla, Timișoara, 1972, p. 181 și decretul imperial din 7.09.1718, A. Tafferner, *Quellenbuch zur Donauschwäbischen Geschichte*, Bd. III, Verlag Buch und Kunst Kepplerhaus, Stuttgart, 1978, p. 134.

⁸ Franz Paul conte de Wallis, comandant al cetății Timișoara între 1716-1729, A. P. Petri, *Biographisches Lexikon des Banater Deutschtums*, Th. Breit Druck, Marquarstein, 1992, p. 2033-2034.

⁹ Johann Alexander baron de Kallanek, comisarul principal delegat pentru organizarea Banatului, apoi consilier cameral în Administrația provincială până în 1718, *ibidem*, p. 856.

potrivit”, și abia în final se prezintă la primar pentru jurământ¹⁰. Documentul ce conține petiția primarului orășenesc (și răspunsurile acelorași doi consilieri) ridică problema dreptului la cetățenie; astfel primarul și consiliul doresc ca numirea sau acceptarea noilor cetățeni să fie decizia magistratului¹¹ și „ca nimeni care nu are cetățenie nu poate locui sau sta în oraș, nici nu poate să facă nici un fel de afacere sau comerț sau să practice vreo meserie.”; răspunsul Comisiei în această privință este următorul „În Instrucțiunile elaborate s-a exprimat pe larg despre asta, după care să vă luați.”¹². În continuare, se dorește ca rascienii să nu facă parte din locuitorii Cetății, iar casele și prăvăliile lor să fie repartizate germanilor; autoritățile aprobă totuși ca rascienii catolici să rămână în interiorul zidurilor¹³. Putem concluziona că în 1718 încă mai exista o populație negermană și necatolică în Cetate, deși mutarea lor (a sârbilor, românilor, evreilor, armenilor ș.a.) începuse cu doi ani în urmă, când Wallis raportează Curții de la Viena cum decurge procesul; de-a lungul perioadei de care ne ocupăm nu s-a permis oficial domicilierea ortodocșilor în Cetate, cu excepția episcopului acestora¹⁴.

Ceea ce se ascunde în spatele termenilor *deutsche Bürgerschaft* și *ratzische Bürgerschaft* devine și mai clar cu ajutorul primelor documente din epocă. Acestea stabilesc așadar numele principalelor două „națiuni” din care se compune acum orașul, același etnonim fiind atribuit și magistratului cărora aparțin. Locuitorii germani catolici din Cetate sunt descriși clar drept *Stattes und Västung Temesvarer Burgerschaft die da inter Moenia Civitates völlig und allein in teuschen bestehen thue*¹⁵ (cetățenii ai orașului și cetății Timișoara care aici între cetățenii din interiorul zidurilor se compun în întregime și numai din germani); alte denumiri: (*samt der ganzen Gemeinde der Stadt und Västung Temesvar*¹⁶ (împreună cu toată comunitatea orașului și cetății Timișoara), *teutsche Burgerschaft* (cetățenii germani), iar magistratul acestora este numit de obicei *Richter (und Rath) der Stadt Temesvar/ Stadt Magistrat/ hiesig teutschen Stadt Magistrat* (primarul și consiliul orașului Timișoara/ magistratul orășenesc/ magistratul orășenesc german de aici). În mod simetric (cel puțin la nivelul actelor administrative) orășenii necatolici și negermani cu reședință înafara Cetății alcătuiesc „națiunea rasciană” și sunt subordonați unui *ratzische Magistrat/ Richter und Rath der auser und Ratzischen Burgerschaft der grossen Palankern: auser und Palanker burgerschaft, die da*

¹⁰ punctul 18, SJAN Timiș, Fond Primăria Municipiului Timișoara, dosar 2/1718, f. 7, 7 v, document publicat parțial în N. Ilieșiu, *op. cit.*, p. 385-398.

¹¹ punctul 4, SJAN Timiș, Fond Primăria Municipiului Timișoara, dosar 5/1718, f. 1 v, document publicat în N. Ilieșiu, *op. cit.*, p. 376-384.

¹² punctul 18, SJAN Timiș, Fond Primăria Municipiului Timișoara, dosar 5/1718, f. 4 v.

¹³ punctul 19, SJAN Timiș, Fond Primăria Municipiului Timișoara, dosar 5/1718, f. 5.

¹⁴ A. Țintă, *op. cit.*, p. 181.

¹⁵ SJAN Timiș, Fond Primăria Municipiului Timișoara, dosar 2/1718, f. 9 v.

¹⁶ SJAN Timiș, Fond Primăria Municipiului Timișoara, dosar 2/1718, f. 10 v.

*nicht inter Moenia civitatis völlig und allein in Ratz[ischen] Nation bestehen thue*¹⁷ (cetățenii din afară și din Palanca, care aici nu se află între cetățenii din interiorul zidurilor, se compun în întregime și numai din națiunea rasciană). Actele citate ne ajută să ne formăm o imagine mai veridică asupra modului în care autoritățile austrice din teritoriu își privesc supușii, pentru că documentele acestea afirmă clar existența a două mari entități, încheigate în jurul religiei, membri amândurora făcând parte din cetățenii orașului. Ideea destul de mult răspândită conform căreia doar locuitorii cartierului *intra muros* erau cetățeni nu își găsește baza aici. Am ales să traducem *Bürgerschaft* (= *Gesamtheit der Bürger innen eines Gemeinwesens, Bürgerrecht*¹⁸) prin *cetățeni*, pentru că este cel mai aproape de sensul substantivului sus-numit. Așadar nu dreptul la cetățenie era acordat pe criterii confesional-etnice, ci doar dreptul de reședință în interiorul Cetății, și acesta cu mici excepții, cum vom vedea. Foarte interesantă este alegerea semnatarilor de a folosi termenul *Nation* pentru a-i cuprinde pe orășenii situați geografic înafara zidurilor cetății și în Palanca Mare. Desigur, putem descifra în spatele acestui cuvânt doar conceptualizarea făcută de sus, din partea autorităților, iar nu propria reflecție a respectivilor înși; este, altfel spus, modul în care sunt create identități, pentru a ușura procesul de acomodare, luarea de măsuri viitoare. Conceptului *Nation* i se recunoaște originea latină, pentru care sinonimul german ar fi *das Volk*; națiunea îi grupa pe locuitorii unui teritoriu, care au origini comune și vorbesc aceeași limbă, însă termenul îi poate cuprinde și pe cei ce sunt doar o ramură a unui popor¹⁹. În orice caz, nu suntem obligați a pune semnul egal între etnie și națiune, pentru că cel din urmă concept este mult mai complex²⁰.

Felul în care membri celor două comunități din Timișoara se raportează unii la ceilalți încă de la începutul sedentarizării nu apare evident în documente, dar cu toate acestea putem extrage câteva informații interesante. După cum am observat mai sus (punctul 19 al petiției magistratului orășenesc), cetățenii germani doresc înlăturarea rascienilor din Cetate. Problema practicării unor meserii sau a șederii ortodocșilor în Cetate revine printr-un raport înaintat de primarul și consiliul german Administrației bănațene. Prin acesta se aduce în atenția autorităților că există rascieni cu prăvălii *intra muros*, care nu respectă greutatea stabilite, dețin cântare modificate și nici nu plătesc contribuții pentru oraș; răspunsul clarifică unitățile

¹⁷SJAN Timiș, Fond Primăria Municipiului Timișoara, dosar 1/1718, f. 1.

¹⁸Deutsches Rechtswörterbuch,

<http://drw-www.adw.uni-heidelberg.de/drw/cgi/zeige?index=lemmata&term=Buergerschaft&darstellung=%DC;> pentru termenul *Bürger* (=cetățean) vezi J. G. Krünitz, *op. cit.*, partea 7, p. 377-400.

¹⁹J. G. Krünitz, *op. cit.*, partea 101, p. 393-394.

²⁰V. Neumann, *Neam, popor sau națiune? Despre identitățile politice europene*, Ed. Curtea Veche, București, 2003, p.12-13, p.62.

de măsură ce trebuie folosite, dar și faptul că în privința contribuției situația va fi încă tolerată²¹. La fel de tolerante se arată autoritățile și referitor la plângerile următoare, care amintesc că rascienii trebuie să se mute din Cetate cu locuințele sau cu afacerile lor în Palanca Mare, în caz contrar să plătească taxe și să fie subordonați magistratului german, răspunsul fiind același²². Se conturează așadar o orășenime care populează Cetatea, conștientă de locul oarecum privilegiat pe care îl ocupă, în căutare de noi avantaje. Similar reacționează și cetățenii din suburbii, atunci când cer separarea loturilor lor de ale evreilor și când îi menționează pe cei care acum doresc să se așeze în Palanca (a se vedea mai jos, nota 32).

În continuare, pentru a depăși ideea unor diferențe prea mari între cele două etno-confesiuni și relația lor cu autoritățile vom arăta cum conținuturile tematice ale actelor (cererile și avantajele oferite) la început sunt asemănătoare, comparabile.

Drepturile și obligațiile cetățenilor

Eforturile comune ale noilor conducători ai orașului și ai provinciei, precum și ale locuitorilor trebuiau să aibe ca rezultat refacerea orașului, iar pe viitor, dezvoltarea sa după planurile Casei de Austria. Din documentele analizate observăm lesne ce anume li se pretinde cetățenilor și ce li se oferă, clarificând destul de bine nevoilor unei orășenimi aflate în pragul unei schimbări administrative.

Îndatoririle magistratului orășenesc și ale consiliului. Conducerea orașului interior era încredințată primarului german și consiliului său. Desigur instituția primăriei era subordonată Administrației imperiale și comandantului cetății, care aveau și rol consultativ pentru membrii primăriei în problemele care necesitau mai mare atenție²³. Primarul și consilierii erau aleși pentru un an de zile (cei cărora li se adresează instrucțiunile din 1718 sunt nevoiți a demisiona peste un an), după care se va organiza o altă votare, al cărei rezultat va fi ratificat de Administrația Banatului, precum consilierii și primarul ales vor fi confirmați de către aceasta²⁴.

Instrucțiunile pentru primărie transmit magistratului la ce trebuie să fie atent în general când se vorbește de locuitorii orașului astfel: credința creștină trebuie repusă în drepturi, iar

²¹ documentul din 18 februarie 1718, SJAN Timiș, Fond Primăria Municipiului Timișoara, dosar 3/1718, f. 1-2 v.

²² documentul din 1 iunie 1718, SJAN Timiș, Fond Primăria Municipiului Timișoara, dosar 11/1718, f. 1-2 v.

²³ punctul 5, subpunctul 7 al instrucțiunilor, SJAN Timiș, Fond Primăria Municipiului Timișoara, dosar 2/1718, f. 3v, f. 4.

²⁴ ultimul subpunct al instrucțiunilor, SJAN Timiș, Fond Primăria Municipiului Timișoara, dosar 2/1718, f. 8 v., f. 9.

păgânii, evreii, turcii, luteranii și calvinii vor fi înlăturați de aici, deasemenea cei care nu au stăpân și nici serviciu, nefiindu-le permisă șederea în casele cetățenilor dacă nu sunt angajați de aceștia²⁵. Cele mai detaliate sfaturi sunt în legătură cu organizarea internă a acestei instituții (magistratul și consiliul orașenesc, *Stadtrichter und Ratsverwandten*). În primul rând, primarul și membrii consiliului se vor întruni de două ori pe săptămână, luni și vineri, între orele 9-11 sau chiar 12 după caz. În timpul ședințelor se dă citire actelor, iar cei prezenți își spun pe rând opinia, la final socotindu-se voturile și părerile exprimate și redactându-se procesele verbale. În continuare se trece la dispoziții privind siguranța orașului, în speță prevenirea incendiilor: timișorenii trebuie să aibă mereu la îndemână scări, butoaie pentru apă și trebuie să-și construiască coșuri de cărămidă (în locul celor de lemn sau lut). De asemenea primarul e dator să vegheze la curățenia străzilor, la încasarea impozitelor, la buna desfășurare a Tîrgurilor, la folosirea acelorași unități de măsură de către toți comercianții, fiind obligat și să protejeze văduvele și copiii. Consilierii au obligația de a participa la toate ședințele și nu pot părăsi orașul mai mult timp fără permisiunea comandantului cetății. Cele mai interesante îndemnuri oferă primarului și consilierilor portretul moral pe care aceștia trebuie să îl adopte: tot ceea ce hotărăsc și întreprind să fie în interesul Majestății Sale, să fie serioși, modești, cinstiți și cu credință²⁶.

În mod firesc, pentru o cât mai bună organizare a populației orașenești, se caută de la început clarificarea și reglementarea câtorva aspecte. O serie de acte din primii ani conțin atât diversele cereri ale timișorenilor, cât și afirmarea unor privilegii oferite acestora de către consilierii administrației.

Privilegiul celor șase ani de scutire. Încă înainte de definitivarea cuceririi întregului Banat au fost trimiși comisari imperiali pentru a se documenta la fața locului despre sistemul fiscal impus de către otomani populației băștinașe, pentru ca, prin noile ordonanțe referitoare la dări, austriecii să nu provoace schimbări prea bruște. Datoriile supușilor la începutul epocii habsburgice erau numite *Contribution* (contribuția), care trebuiau să fie utilizate în general pentru cheltuielile armatei și refacerea fortificațiilor, la care adăugăm dijma din produse și robota²⁷. Taxele pentru locuitorii orașului sau *onera* (lat. *onus*, *onera*=dare, impozit) sunt

²⁵primele patru puncte ale instrucțiunilor, SJAN Timiș, Fond Primăria Municipiului Timișoara, dosar 2/1718, f. 1-2 v.

²⁶toate informațiile de la nota anterioară începând sunt cuprinse la punctul 5 al instrucțiunilor, subpunctele 1-23, SJAN Timiș, Fond Primăria Municipiului Timișoara, dosar 2/1718, f. 2 v.-f. 9.

²⁷C. Feneșan, *op.cit.*, p. 89-94.

stabilite în funcție de casele, terenul și averea pe care le dețin, iar cei ce nu le vor achita își vor părăsi căminul²⁸.

Fiind parte a politicii mercantiliste de atragere a coloniștilor (cu instrucțiuni precise pentru Timișoara privind acordarea privilegiilor pentru catolici încă din 1716²⁹), scutirea de taxe va fi oferită în cazul nostru atât nou-veniților, cât și locuitorilor rămași din epoca anterioară sau stabiliți în Timișoara acum chiar dacă nu aparțin cultului catolic. Așadar privilegiul a șase ani fără dări este atestat prin două acte ale căror texte sunt identice; Comisia Camerei Aulice delegată pentru organizarea Banatului confirmă faptul că cetățenilor germani din Cetate și cetățenilor rascieni din Palanca Mare și dinafara zidurilor li se acordă această scutire timp de șase ani, cu precizarea că fiecare este dator cu plata a unui ducat³⁰ drept impozit anual pentru această perioadă, bani ce vor fi strânși de către Anton Nikolaus Häntschel³¹.

Teren pentru case și teren arabil. Parte a reconfigurării Timișoarei după cucerire este și construirea unor noi case particulare, de astă dată din cărămidă. În primăvara anului 1718 locuitorii Palâncii îi roagă pe comisarii aulici să le indice care sunt măsurătorile exacte pentru case, pentru că oamenii doresc să se stabilească acolo. Această problemă este amânată deoarece nu este creionată încă imaginea viitoarea fortificații³². Pentru nevoile agricole ale timișorenilor este transmis un act de proprietate pentru terenul dinafara zidurilor, cu precizarea scopului clar, anume pentru grădini și teren arabil, situat astfel: pornind de la Poarte Belgradului în dreapta de-a lungul Begăi până la șanțul roman (în sudul Cetății). Pământul pentru grădini urma să fie lat de 1000 stânjeni (*Klafter*), iar lungimea determinată de mlaștinile încă existente, dar nu mai puțin de 40 stânjeni; pentru agricultură se acordă un teren de 500 iugăre (*Joch*) sau 720 stânjeni pătrați³³, peste străzile ce duc la prima moară³⁴.

Producerea cărămizii, tăiatul lemnelor. Cele mai stringente necesități ale unui oraș în plină refacere după un asediu sunt legate de construcția clădirilor afectate de bombardamente, precum și refacerea zidurilor cetății. Timișorenii din orașul interior și cei dinafară solicită o

²⁸SJAN Timiș, Fond Primăria Municipiului Timișoara, dosar 2/1718, f. 5, f. 5 v.

²⁹A. Țintă, *op. cit.*, p. 180-181.

³⁰ 1 ducat=4 guldeni sau florini și 6-8 crahțari; în realitate nu au fost imprimați guldeni până în 1753, folosindu-se ducații, talerii și crahțarii, J. Jakob, *Masse, Gewichte und Währungen im Banat 1718-1990*, Mainz, 2000, p. 26.

³¹SJAN Timiș, Fond Primăria Municipiului Timișoara, dosar 1/1718, f. 1 și 2/1718, f. 9 v, f. 10; Häntschel, tricesimator din 1717 și membru în Comisia de organizare, C. Feneșan, *op.cit.*, p. 46.

³² punctul 4 al petiției din 1 aprilie 1718, SJAN Timiș, Fond Primăria Municipiului Timișoara, dosar 9/1718, f 1 v., f. 2 v.; în plus, în mai 1718 se solicită separarea loturilor evreilor de ale suplicanților care atrag atenția și asupra sedentarizării unor nou-veniți, dosar 1/1718, f. 3 v, f. 4.

³³ 1 stânjen=1,896486 m; 1 iugăr=0,57 ha, J. Jakob, *op. cit.*, p. 7.

³⁴ actul poartă numele *Grundbrief des bürgerlichen Terrens*, datat 5 aprilie 1718, SJAN Timiș, Fond Primăria Municipiului Timișoara, dosar 2/1718, f. 10 v., f. 11; J. N. Preyer, *Monographie der königlichen Freistadt Temesvár*, Ed. Amarcord, Timișoara, 1995, p. 189.

pădure pentru a le acoperi necesarul de lemne de foc și de construcție, dar din păcate *Regalia Summe Principis* (=bunurile a căror exploatare este privilegiul și dreptul suveranului³⁵) nu pot fi înstrăinate, deși pentru locuitorii din Palanca va fi făcută o excepție³⁶. Orașenilor li se va permite să ridice două cuptoare de ars cărămidă³⁷, din care unul era situat în fața Porții Belgradului³⁸.

Ospătării, măcelării și mori. Nevoile alimentare ale unui oraș în plină reconstrucție și repopulare le deducem de asemenea din lista de doleanțe ale locuitorilor. Printre primele manufacturi apărute acum se află cea de producere a berii, pentru a satisface în primul rând cererile garnizoanei staționate. Lunga istorie a fabricii de bere din Timișoara de azi își are începuturile în secolul al XVIII-lea. Manufactura de bere și distileria sunt arendate prin contract lui Abraham Keppisch din Bratislava în 1717³⁹. Această *Brauerei* (=berărie, manufactură de bere) este amintită și un an mai târziu. Timișorenii cer prin vocea magistratului german în primul rând o ospătărie a primăriei, care este aprobată atâta timp cât alcoolul este procurat de la berăria imperială; în continuare cetățenii ar dori o fabrică de bere care să aprovizioneze localurile din oraș și din satele din apropiere, însă nu primesc un răspuns clar⁴⁰. Această cerere este repetată în luna februarie 1718, cu explicația că apa din oraș nu este potabilă și ar fi de mare necesitate o berărie sau măcar permisiunea de a produce bere chiar înaintea expirării contractului cu evreii (arendașii fabricii de bere), dar și de astă dată suplicanții rămân fără aprobare⁴¹. În luna aprilie a aceluiași an, *die samentliche Bürgerschaft aus der grossen Palanka* face câteva observații referitoare la dreptul de debit de alcool; precizează cum Comisia camerală aulică le-a aprobat două ospătării și două măcelării, pe care vor a le primi, răspunsul fiind favorabil: „fiindu-le permis să-și exercite meseria”⁴². Observăm încă de la început tendința de monopol a primăriei asupra dreptului de măcelărit și a licenței pentru alcool. Primarul și consiliul german cer Comisiei organizatoare ca armata (garnizoana încartiruită în oraș și serviciul de proviant) să nu aibă în stabilimentele lor personal care să se ocupe de măcelărit, cârciumărit sau comerț mai mult decât necesarul

³⁵ J. G. Krünitz, *op. cit.*, partea 121, p. 428.

³⁶ la punctul 13 al petiției celor din Cetate, SJAN Timiș, Fond Primăria Municipiului Timișoara, dosar 5/1718, f. 4; la punctul 2 al petiției locuitorilor dinafara zidurilor se cere aprobarea tăierii lemnului lângă satul Darwasch (posibil lângă Cerneteaz, com. Giarmata, jud. Timiș), dar autoritățile le vor indica ulterior un loc unde pot tăia lemn contra cost, dosar 9/1718, f. 1, f. 2 v.

³⁷ SJAN Timiș, Fond Primăria Municipiului Timișoara, dosar 5/1718, f. 4, f. 4 v.

³⁸ J. N. Preyer, *op.cit.*, p.190.

³⁹ L. Kakucs, *Breslele, manufacturile și dezvoltarea industrială a Banatului între anii 1717-1918*, Ed. Mirton, Timișoara, 2008, p. 221-222.

⁴⁰ la punctul 3 al petiției: ospătăria, la punctul 14: berăria, SJAN Timiș, Fond Primăria Municipiului Timișoara, dosar 5/1718, f. 1, f 1v, f 4.

⁴¹ SJAN Timiș, Fond Primăria Municipiului Timișoara, dosar 4/1718, f. 1 v.

⁴² SJAN Timiș, Fond Primăria Municipiului Timișoara, dosar 9/1718, f. 1, f. 2 v.

cotidian, pentru a nu se grupa în firme, primăria fiind cea care trebuie să supravegheze astfel de activități; semnatarul răspunsului înțeleg îngrijorarea primăriei și ordonă ca să nu existe astfel de personal în exces, iar cei care exercită aceste meserii (birtaş, măcelar) să nu facă asta înafara stabilimentului⁴³. O reglementare specială numită *Wirtshaus Einrichtungs-Norma* se adresează tuturor deținătorilor de localuri publice, fie ele simple cârciumi sau hanuri. Conform acesteia, localurile ce primesc doar licența de alcool (*Buschegerechtigkeit*) nu pot caza oaspeți (în caz cotrar amenda este de 20 de taleri⁴⁴), cele cu acest drept fiind numite *Schildwirtshäuser* sau *Einkehrwirtshäuser* (localurile cu firmă, hanuri). În plus, orice modificare a firmei sau a proprietarului trebuie făcută cu acordul administrației, așadar este interzisă trecerea licenței de alcool de la o casă la alta fără aprobarea autorităților. Această normă încearcă să stabilească și un standard de calitate pentru produsele alcoolice servite, astfel „se ordonă ca să fie numiți de către magistrat lunar doi consilieri, care să nu aparțină confreriei cârciumarilor orășenești, care trebuie să inspecteze toate hanurile și cârciumile săptămânal sau mai des, pentru ca să fie oferit vin corect cu măsura corectă.”⁴⁵. Numărul localurilor crește de-a lungul secolului, însă problemele legate de orarul de funcționare, calitatea băuturilor etc. revin. Cetățenilor li se vor acorda și două mori, pentru a acoperi nevoile unei orășenimi în plină creștere⁴⁶.

Tîrgurile. Tipurile de piețe practice în secolul al XVIII-lea sunt atestate de documentele care conferă timișorenilor dreptul de a avea Tîrguri. În petiția magistratului german se cer patru piețe anuale care să nu coincidă cu ale rascienilor plus Tîrguri săptămânale, fiind aprobate câte două *Jahrmärkte* pentru fiecare grup de cetățeni, care să se desfășoare între Poarta Aradului și Poarta Eugeniu (deci arealul din nord-vestul orașului) plus două piețe săptămânale „lângă podul cel lung”; doar la finalul documentului sunt stabilite datele pentru acestea astfel: germanii vor ține Tîrg de Reminiscere (a doua duminică în postul Paștelui) și în duminica dinainte de Sf. Mihail (înainte de 29 septembrie) după calendarul gregorian, iar ortodocșii în duminica Sf. Treimi (după Rusalii), și celălalt de ziua Sf. Toma (3 iulie), precedate de Tîrgurile de vite⁴⁷. Aceleași informații sunt reafirmate și prin documentul transmis rascienilor, care precizează că dreptul la iarmaroace este oferit ca urmare a unui rescript al Camerei Aulice din 7 februarie 1718⁴⁸. Pentru vânzătorii din piețele săptămânale

⁴³SJAN Timiș, Fond Primăria Municipiului Timișoara, dosar 5/1718, f. 3, f. 3 v.

⁴⁴ 1 taler era echivalentul a 2 guldeni, J. Jakob, *op. cit.*, p. 26.

⁴⁵ norma datează din 11 septembrie 1719, L. Hoffmann, *Die Wirtshäuser Temeswars von 1717-1755*, Druck der Schwäbischen Buchdruckerei, Timișoara, 1923, p. 1-3, p. 10.

⁴⁶SJAN Timiș, Fond Primăria Municipiului Timișoara, dosar 5/1718, f. 4.

⁴⁷SJAN Timiș, Fond Primăria Municipiului Timișoara, dosar 5/1718, f. 1 v, f. 2, f. 5 v.

⁴⁸SJAN Timiș, Fond Primăria Municipiului Timișoara, dosar 1/1718, f. 1 v.

din Cetate există o taxă de 1 florinar pentru Palanca Mare taxa pentru fiecare căruță este de 3 crăițari, subliniindu-se „Să li se amintescă primarului și juraților la final că nu trebuie să se dedea la a lua mai mult de 3 crăițari sau înafara piețelor săptămânale să nu șantajeze țaranul sau printr-o formă sau alta să jignească și să pedepsească”⁴⁹. Zilele în care se țin aceste Tîrguri sunt luna și vinerea.

Problema breslelor meșteșugărești. Reprezentanții cetățenilor din orașul și cetatea Timișoara se exprimă cu privire la aprobarea unor bresle ale meșteșugarilor, promițând că nu vor dăuna activităților orășenești, dar Comisia organizatoare nu face decât să trimită cererea mai departe la Camera Aulică⁵⁰. Autoritățile resping aceste cereri de fiecare dată și în anii următori⁵¹, așadar la nivel oficial nu au existat bresle în Timișoara. Putem presupune totuși că cetățenii ce lucrau în aceeași ramură a economiei s-au asociat într-un fel de fraternități, cum avem exemplul grupării cârciumarilor⁵². Controlul asupra producției alimentare și a restului producției meșteșugărești era exercitat de către un *Landauditor* (jurist) al Administrației⁵³, în absența gildelor. Faptul prezentat aici se înscrie în cadrul mai larg al politicii mercatiliste a Casei de Austria, bazată pe protecționism și intervenționism. În orice caz, această alegere a autorităților poate însemna un pas spre modernizare, având în vedere că breslele reprezintă organizații de tip vechi, rămase din Evul Mediu.

Scopul acestei incursiuni în primii ani ai Timișoarei habsburgice a fost descoperirea modului în care se constituie identitatea unui oraș, înainte de toate prin locuitorii săi. Am constatat cum geografia urbană dictată de autorități (stabilirea în linii mari a zonelor de reședință ale supușilor în funcție de etnie și confesiune) a dus la formarea a două entități principale în rândurile timișorenilor din secolul al XVIII-lea: orășenii în majoritate germani și catolici ce rezidau în Cetate și cei ce locuiau în suburbii, majoritatea lor necatolici, denumiți tot cetățeni. După cum am descifrat din documentele acestei perioade, cele două entități sunt conștiente una de cealaltă. Înafara acestui aspect, în general, sfaturile și directivele transmise fie de Comisia delegată pentru organizarea Banatului, fie de Administrația provincială se raportează în mod echitabil la toți supușii, acordându-le aceleași privilegii. În mod natural, printre primele doleanțe ale timișorenilor se află cele relative la producerea și procurarea hranei și a băuturilor, la materialele de construcții sau la terenul pentru viitoarele case. Prin

⁴⁹SJAN Timiș, Fond Primăria Municipiului Timișoara, dosar 5/1718, f. 2 și 1/1718, f. 2.

⁵⁰SJAN Timiș, Fond Primăria Municipiului Timișoara, dosar 5/1718, f. 3.

⁵¹ alte cereri datează din anii 1719, 1727 și 1766, G. Bardos, *Din viața meseriașilor timișoreni în secolul al XVIII-lea*, în Studii Art. Ist., III, 1961, p. 107-108.

⁵² „confreeria cârciumarilor orășenești”, L. Kakucs, *op. cit.*, p. 21.; L. Hoffmann, *op. cit.*, p. 10.

⁵³L. Kakucs, *op. cit.*, p. 22.

intermediul lor am aflat care sunt pașii urmați pentru refacerea unui oraș recent cucerit. Toleranța arătată de câteva ori de către autorități supușilor rascieni nu este surprinzătoare; ea este rezultatul ideii conform căreia trebuie câștigată încrederea populației autohtone, idee răspândită de către responsabilii cu organizarea provinciei. Măsurile și normele din primii ani după asediu sunt importante pentru că reflectă pe de-o parte exact modelul austriac de reconstrucției a unui oraș, pe de altă parte felul în care se constituie identitățile urbane în urma schimbărilor politico-administrative prin care trece această zonă la început de secol.

Bibliografie

1. Izvoare inedite:

Serviciul Județean al Arhivelor Naționale (SJAN) Timiș:
Fond Primăria Municipiului Timișoara (1691-1971) F. 2: dosarele 1/1718, 2/1718, 3/1718, 4/1718, 5/1718, 9/1718, 11/1718.

2. Izvoare editate:

Capitulations-Punkten der Türken in Temeswar (Punctele capitulației din 13 octombrie 1716), în Ilieșiu, Nicolae, *Timișoara. Monografie istorică*, Ed. Planetarium, Timișoara, 2003.

Instruction (Instrucțiunile Comisiei de organizare a Banatului pentru magistrat din 1718), în *ibidem*.

Petiția magistratului german adresată Comisiei de organizare din 1718), în *ibidem*.

Tafferner, Anton, *Quellenbuch zur Donauschwäbischen Geschichte*, Bd. III, Verlag Buch und Kunst Kepplerhaus, Stuttgart, 1978.

3. Lucrări de specialitate:

Bardos, Gertrude, *Din viața meseriașilor timișoreni în secolul al XVIII-lea*, în Studii Art. Ist., III, 1961.

Bérenger, Jean, *Istoria Imperiului Habsburgilor 1273-1918*, Ed. Teora, București, 2000.

Feneșan, Costin, *Administrație și fiscalitate în Banatul imperial 1716-1778*, Ed. de Vest, Timișoara, 1997.

Feneșan, Cristina, *Cultura otomană a vilayetului Timișoara (1552-1716)*, Ed. de Vest, Timișoara, 2004.

Hoffmann, Leo, *Die Wirtshäuser Temeswars von 1717-1755*, Druck der Schwäbischen Buchdruckerei, Timișoara, 1923.

Ingrao, Charles, *The Habsburg Monarchy 1618-1815*, Cambridge University Press, 2000.

Jakob, Johann, *Masse, Gewichte und Währungen im Banat 1718-1990*, Mainz, 2000.

Kakucs, Lajos, *Breslele, manufacturile și dezvoltarea industrială a Banatului între anii 1717-1918*, Ed. Mirton, Timișoara, 2008.

Krünitz, Johann Georg, *Oekonomische Encyklopädie, oder allgemeines System der Staats-Stadt-Haus u. Landwirtschaft*, Berlin-Brünn, 1787, 1806, 1812.

Lotz, Friedrich, *Erste deutsche Ansiedler der Stadt Temeschburg*, în Donau-Schwaben-Kalender, 1979.

Matuschka, Ludwig, *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen*, Band XVI, hrsg. von der Abtheilung für Kriegsgeschichte des K.K. Kriegs-Archives, Verlag des K. und K. Generalstabes, Wien, 1891.

Neumann, Victor, *Neam, popor sau națiune? Despre identitățile politice europene*, Ed. Curtea Veche, București, 2003.

Ottendorf, Henrik, *De la Viena la Timișoara, 1663*. Studiu introductiv, note și glosar de I. Hațegan, Ed. Banatul, Timișoara, 2006.

Petri, Anton P., *Biographisches Lexikon des Banater Deutschtums*, Th. Breit Druck, Marquarstein, 1992.

Preyer, Johann N., *Monographie der königlichen Freistadt Temesvár*, Ed. Amarcord, Timișoara, 1995.

Țintă, Aurel, *Colonizările habsburgice în Banat: 1716-1740*, Ed. Facla, Timișoara, 1972.

Această lucrare a fost posibilă prin sprijinul financiar oferit de Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, cofinanțat prin Fondul Social European, în cadrul proiectului POSDRU/159/1.5/S/140863, cu titlul „Cercetători competitivi pe plan european în domeniul științelor umaniste și socio-economice. Rețea decercetare multiregională (CCPE)”.